

Кікалішвілі М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЛЬ МАС-МЕДІА У ПРОФІЛАКТИЦІ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE PREVENTION OF CORRUPTION CRIMES

Стаття присвячена розгляду ролі мас-медіа у профілактиці корупційних злочинів. У статті встановлено, яку саме роль відіграють мас-медіа у профілактиці корупційних злочинів у сучасному світі, доведено важливість прозорого та незалежного функціонування медійних організацій задля належної профілактики злочинності, зокрема корупційної.

Автором розкривається визначення поняття «мас-медіа» («ЗМІ») та зумовлюється необхідність належного функціонування медіа в демократичній країні.

У статті звертається увага, що медіа мають доволі широке коло функцій у боротьбі та протидії корупційній злочинності, а також спроможні реалізовувати ефективну профілактику корупційної злочинності через формування крайньої нетерпимості до корупції в населення та проведення належного правового виховання громадськості, підвищуючи правосвідомість останньої.

Як підсумок визначено, що мас-медіа спроможні втілити в життя ментальні зміни у світогляді населення, що призведе до поступового викорінення явища корупції. Крім того, зазначено, що мас-медіа є одним із головних суб'єктів антикорупційної діяльності держави, але дієва робота цього суб'єкта цілком і повністю залежить від рівня тієї незалежності, який панує в медійних колах держави.

Ключові слова: мас-медіа, ЗМІ, профілактика корупційної злочинності, прозорість, незалежність, правосвідомість, ментальні зміни, громадськість.

The article is devoted to consideration of the role of mass-media in corruption crimes' prevention. In the article it is established, what role mass-media play in corruption crimes' prevention in the modern world, the importance of transparent and independent functioning of media organizations for proper prevention of crime, including corruption are proved.

The author reveals the concept of "mass media" and determines the need for proper functioning of the media in a democratic country.

The article draws attention to the fact that the media have a fairly wide range of functions in the fight and counteraction to corruption, and are able to implement effective prevention of corruption through the formation of extreme intolerance to corruption in the population and the proper legal education of the public, raising the legal awareness of the last one.

As a result, it is determined that the mass media are able to implement mental changes in the worldview of the population, which will lead to the gradual elimination of the phenomenon of corruption. Furthermore, it is indicated that the mass media is one of the subjects of anti-corruption activities of the state, but the effective work of this subject entirely depends on the level of independence that prevails in the media circles of the state.

Key words: mass media, prevention of corruption, transparency, independence, legal consciousness, mental changes, public.

Щороку питання поширеності корупції стає все більш болючим для українського суспільства. На думку багатьох дослідників-соціологів, сьогодні корупція в Україні сягнула найбільших масштабів за часів незалежності та подекуди здається, що точка незворотності вже пройдена й подолати корупційні труднощі державі вже майже неможливо.

Авжеж, подібний песимістичний прогноз має під собою певне підґрунтя, але, детально вивчивши питання, можна дійти висновку, що українська ситуація з корупцією не сильно відрізняється від того, що було актуальним для таких країн, як Грузія чи Естонія, яким удалося змінити підхід до корупційних проявів у суспільстві та кардинально перевернути вектор розвитку, внаслідок чого вдалося звести корупційні злочини та правопорушення всередині держави майже нанівець. Заклавши вектор на євроінтеграцію ще у 2014 році, народ України дав зрозуміти, що він потребує змін і жадає жити за принципами європейської свідомості, яка відрізняється крайньою нетерпимістю до хабарництва та корупції загалом.

На жаль, одразу після Революції гідності наша країна не змогла перетворитися на крашу версію себе. Пояснюється подібне як суб'єктивними, так

й об'єктивними чинниками. З одного боку, та політична верхівка, що прийшла до влади, зовсім не виправдала надій, покладених на неї, та не змогла вивести країну з кризи. З іншого – Україна потрапила у важку політико-правову ситуацію з частиною анексованої території на Півдні та частиною територій на Сході, на яких почався озброєний конфлікт. Природно, що в подібних умовах важко проводити кардинальні зміни в житті держави.

Важливо зазначити, що задля ефективної протидії та боротьби з корупцією в державі на високому рівні повинна перебувати так звана громадянська свідомість. Сюди входять такі елементи, як невдоволеність станом корупції в державі, активність громадських організацій, які ведуть боротьбу проти корупції та безпосередня активність у роботі мас-медіа (й що не менш важливо, незалежність в їхній роботі).

Не можна нехтувати тим фактом, що в сучасному світі засоби масової інформації (далі – ЗМІ) постають одним із найголовніших суб'єктів антикорупційної боротьби. Авжеж, подібна значимість медійних організацій повною мірою реалізується лише за умови їхньої прозорості та незалежності. Цікаво, що повної незалежності та прозорості ЗМІ домогтися

майже неможливо, й це стосується всіх держав світу. Проте зробити медіа максимально незаангажованими від політиків та олігархів здається вже більш реальним та успішним втілюється в життя в деяких провідних країнах.

Останніми роками боротьба та протидія корупційній злочинності все більше зводиться до тієї думки, що треба підвищувати ефективність профілактики корупційних злочинів. Тобто цілком логічно, що значно простіше створити за допомогою ефективної профілактичної діяльності такі умови, за яких корупційна злочинність не буде зароджуватися та поширюватися, аніж боротися з корупцією, яка вже зародилася та швидко кріпне в суспільстві без належної їй протидії. Провідне місце в профілактиці корупційної злочинності в сучасному житті відводиться саме мас-медіа.

У зазначеному полягає актуальність дослідження. Окрім того, додає актуальності вивченню ролі медіа у профілактиці корупційних злочинів той факт, що зазначені організації не завжди готові брати на себе необхідну відповідальність за проведення профілактичної роботи, а іноді не роблять це через певну суб'єктивну зацікавленість. З огляду на це актуальність дослідження пояснюється й тим, що необхідно детально дослідити умови, в яких існують ЗМІ в Україні та з якими проблемами вони зіштовхуються, аби можна було напрацювати певний план реагування на окреслену проблематику, задля підвищення якості роботи ЗМІ та реалізації з їхнього боку належної профілактики будь-якої злочинності, зокрема й корупційної.

Серед учених, які присвячували свої праці дослідженню питань місця медіа в боротьбі з корупційною злочинністю, окремо слід виокремити таких: М.І. Мельник, О.М. Бандурка, Ю.І. Гололобова, О.М. Костенко, О.З. Захарчук, І.В. Чубенко, М.В. Карчевський та інші.

Метою статті є дослідження здатності вітчизняних мас-медіа бути дієвим учасником протидії корупції через здійснення належної профілактичної діяльності, дослідження проблематики, з якою зіштовхуються медіа в реалізації покладених на них функцій щодо протидії корупційній злочинності, аналізування віднайдені проблематики та відшукування шляхів подолання проблем задля підвищення загального рівня антикорупційної спрямованості ЗМІ. Задля досягнення поставленої мети висунуто таке завдання – визначитися з дефініцією «ЗМІ»/«мас-медіа», проаналізувати, яким саме чином зазначені суб'єкти антикорупційної діяльності проводять профілактику корупційної злочинності в Україні, віднайти проблематику, яка заважає медіа належним чином виконувати профілактичну діяльність щодо викорінення корупції та запропонувати шляхи подолання віднайдені проблематики.

Переходячи до викладення основного матеріалу, перш за все визначимося, що собою являють ЗМІ та/чи мас-медіа. Частина науковців схильна вважати, що мас-медіа – це насамперед спосіб обміну думками та інформацією на певному просторі

(національному чи транснаціональному), який слугує формуванню громадської думки. Загалом мас-медіа та ЗМІ – це тотожні за своєю суттю поняття. Умовно прийнято вважати, що мас-медіа – це, так би мовити, новітні джерела інформації на кшталт Інтернету, радіомовлення та телебачення, а ЗМІ – це безпосередньо класичні джерела інформації в тому вигляді, в якому вони існують уже багато років (газети, журнали та інші друковані видання) [9, с. 88]. Але все ж таки зазначений поділ є умовним, й істотних відмінностей між поняттям мас-медіа та ЗМІ немає. Тому в статті ми будемо чергувати зазначені поняття, аби не повторюватися.

Якщо звернутися до законодавчих визначень, то ч. 2 ст. 22 Закону України «Про інформацію» визначає ЗМІ як «засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіо- та візуальної інформації» [10].

Варто зауважити, що інформаційна сфера є важливим складником життя суспільства будь-якої держави. Не даремно кожна країна все більше опікується власною інформаційною безпекою, а випадки з хакерськими втручаннями в інформаційні осередки держав стають справжніми скандалами та призводять до політичних конфліктів між тими, хто втрутився в інформаційне середовище одних і тими, хто зазнав подібного втручання. Українське законодавство визнає загрозу у своєму інформаційному полі реальною небезпекою для всієї національної безпеки [11].

Належна робота мас-медіа слугує певною основою для розбудови демократичного суспільства. Адже не даремно часто-густо пересічні громадяни ототожнюють поняття «демократії» зі свободою слова, яка, у свою чергу, є запорукою діяльності медіа. Не викликає сумнівів теза, що побудова демократичного суспільства є складним і довготривалим процесом. Україну в класифікації демократичних держав слід віднести до тих держав, які відносно нещодавно стали на шлях демократизації, адже за радянського періоду наша держава явно не могла похизуватися відкритістю та прозорістю суспільного та політичного життя. Ті права та свободи, які Україна отримала внаслідок незалежності, очевидно, потребують закріплення та зміцнення, чому, безумовно, сприяє створення та належна робота таких інституцій (будь-якої форми власності), які можуть забезпечувати вільний обмін інформацією [7, с. 216].

Представники англійських ЗМІ зазначають, що рівень незалежності медіа залежить від декількох факторів, серед яких: належний рівень нормативно-правового забезпечення інформаційного середовища; належний рівень професіоналізму кадрів; вміння дієво та ефективно керувати медійною структурою в умовах ринкової конкуренції [5].

Ба більше, європейські дослідники кажуть, що ЗМІ можуть бути ефективними лише за умови їхньої суцільної незалежності від держави [2, с. 315]. Цікаво, що при цьому європейські дослідники не зауважують щодо обов'язкової незалежності медіа від олігархів та інших приватних осіб. Подібне, напевно

що, має певний сенс, оскільки будь-яке видання чи телеканал не може існувати саме по собі. Його завжди хтось фінансує, адже будь-яка медійна структура – це досить суттєві фінансові вливання. Виходить, що повністю автономної медіа-структури не може бути взагалі. Чому ж наші колеги з Європи окремо наголошують на необхідності незалежності ЗМІ саме від державних установ? Це можна пояснити тим, що державні службовці мають найбільший адміністративний ресурс впливу на будь-яку сферу суспільних відносин, а отже, будь-якій автономії насамперед загрожує все, що має приставку «держ.» або належність до державних важелів впливу.

У контексті загальнодержавної антикорупційної діяльності важко переоцінити ту роль, яка відводиться представникам медійного простору.

ЗМІ протидіє корупційним проявам, перш за все висвітлюючи факти корупції суспільству, надаючи певний тривожний сигнал. Зазвичай подібне висвітлення відбувається завдяки проведенню журналістських розслідувань. Цілком природно, що кожна особа в нашій державі має право повною мірою володіти інформацією щодо тих чи інших корупційних злочинів чи правопорушень і розуміти, чи проводиться якась робота на викорінення явища корупції чи ні, та які результати подібної роботи.

Функції ЗМІ щодо протидії корупційним проявам досить широкі. Медіа проводить розслідування, викриваючи факти корупції в найвищих колах держави, які можуть стати підставою для поліції у відкритті кримінального провадження; інформують спільноту щодо корупційної злочинності, але, напевно що, найважливіше завдання зазначених організацій полягає в діяльності, спрямованій на профілактику злочинності, зокрема корупційної.

Профілактика будь-якої злочинності – це соціально-правовий процес, який обмежує або знищує фактори, які формують злочинні погляди на життя в суспільстві. Тобто, інакше кажучи, профілактика злочинності – це певний спосіб підтримання належного правопорядку в державі. Безумовно, наведені визначення характерні й для профілактики безпосередньо корупційної злочинності.

Головною профілактичною дією, спрямованою на запобігання появи та розвитку корупції, яку зобов'язана вчинювати будь-яка медіа-структура, є постійне тримання в медійному просторі тематики боротьби та протидії корупційним проявам у суспільстві. Подібні матеріали та об'єми інформації, які роблять корупцію непривабливою та небезпечною для будь-кого, хто захоче примірити на себе роль корупціонера, й надходять з усіх можливих джерел, зможуть допомогти сформувати в суспільстві загальнонаціональну ідею щодо негативного ставлення до корупції, до будь-якої неправомірної/незаконної вигоди, яку хтось може отримати, використовуючи свої посадові можливості. ЗМІ повинні формувати певну громадянську гідність у населення, в якого все, що так чи інакше пов'язано з корупцією, повинно викликати огиду [12, с. 220]. Саме спроба зміни ментальності людей – найбільш дієва профілактика

корупційної злочинності, й мас-медіа можуть це зробити.

Сьогодні ментально українці не мають різко негативного ставлення до корупції. З одного боку, так, кожному пересічному громадянину неприємно бачити певний матеріал про посадовця, який внаслідок корупційних схем збагатів на декілька мільйонів і завдав збитків економіці держави. Подібна інформація викликає обурення, але ж при цьому 95% громадян самі так чи інакше були учасниками певних корупційних епізодів. Непоодинокі випадки, коли особі внаслідок терміновості отримання певної довідки простіше піти шляхом дачі хабара, й така особа не буде вважати себе корупціонером чи тим, хто допомагає розвитку хворобливого явища корупції. Така особа виправдає себе, адже в країні всі так живуть і всі так роблять, а від такої дрібниці ні державі, ні комусь конкретно не стане погано. Чи допустимо таке мислення в розвинутій, демократичній країні? Однозначно ні. Треба усвідомлювати, що поширенню корупції сприяє будь-яка дія, яка містить корупційні ознаки. Кожна особа повинна починати із себе. Корупція є корупцією в будь-якій сфері та за будь-якого суб'єктного складу корупціонерів. Різниця лише в тому, що побутова корупція має під собою невеликі грошові еквіваленти та відносно незначну шкоду інтересам держави, а корупція у верхівках усе зазначене істотно помножує (гроші більші, а шкода державі істотніша). Саме ж по собі явище корупції зі всім набором властивостей залишається тим самим.

З огляду на зазначене саме ментальні зміни у свідомості українців є одним із пріоритетних профілактичних напрямів у боротьбі з явищем корупції. Подібним ментальним змінам серед населення буде сприяти, наприклад, системне висвітлення певних судових процесів над корупціонерами різних сфер суспільного буття (й бажано, аби зазначені судові процеси закінчувалися настанням максимально можливої відповідальності для корупціонера).

Сучасна людина не може жити поза інформаційним полем. Інформація оточує нас усюди, чому сприяє розвиток технологій і поширення різноманітних гаджетів, доступних кожному. То чому ж не наситити інформаційне поле антикорупційною рекламою та пропагандою, замість інших популярних рекламних стрічок? Хтось може зауважити, що пропаганда – це негативне явище, яке штучно формує чийсь погляд. Але в цьому випадку пропаганда спрямована на ідеологічні зміни в мисленні населення, які стосуються безпосередньо правосвідомості, без якої ми б усі досі жили за законами джунглів. У цьому випадку ідеологічно формується негативне ставлення щодо насправді негативного явища, тому навряд чи за таких вихідних положень слід акцентувати увагу на недосконалому пропагандистських дій як таких.

Задля належного формування негативного ставлення до корупційної злочинності в населення мас-медіа повинні співпрацювати з правоохоронними органами, обмінюючись інформацією та узгоджуючи певні дії щодо висвітлення тих чи інших подій. ЗМІ

можуть проводити відкриті столи із запрошенням до участі працівників Національної поліції України чи Національного антикорупційного бюро України, які б могли дати правову оцінку певним корупційним епізодам і донести неприпустимість корупційних дій до глядачів/читачів/слухачів.

Держава за допомогою мас-медіа може проводити активну політику правового виховання населення. Висвітлення державних антикорупційних заходів у мас-медіа, окрім усього іншого, може сприяти підвищенню довіри й до державного апарату. ЗМІ повинні сформувати таку інформаційну базу щодо корупційної злочинності, яка б чітко дала зрозуміти, що будь-який корупційний злочин чи правопорушення потягне за собою відповідальність. Правовий принцип невідворотності покарання за протиправне діяння треба донести до всіх і кожного.

Мас-медіа може також через свої ресурси поширювати в масах інформацію щодо прогресивних форм профілактики корупційної злочинності, запозичених в іноземних державах. Крім того, мас-медіа повинні підвищувати імідж правоохоронних структур, що займаються розслідуванням корупційних злочинів, аби в населення зростав рівень довіри до зазначених структур, й населення більш охоче з ними співпрацювало за необхідності.

Для профілактики корупційної злочинності мас-медіа може висвітлювати матеріали журналістських розслідувань щодо певних злочинів чи правопорушень, які у своїй діяльності надалі зможуть використовувати правоохоронні органи. Громада, у свою чергу, вже обізнана про такі матеріали журналістських розслідувань, стає спроможною проводити моніторинг того, чи належним чином правоохоронна структура відреагувала на тривожний сигнал, поданий ЗМІ. Доречно зауважити, що відповідно до положень чинного Кримінального-процесуального кодексу України повідомлення у ЗМІ є джерелом інформації про злочин, яка повинна бути перевірена правоохоронцями [6].

Незалежні та прозорі ЗМІ, очевидно, можуть сприяти дієвій профілактичній діяльності щодо викоринення явища корупційної злочинності. За ефективної роботи медіа можуть дати населенню чітке уявлення про масштаби корупційної злочинності в країні та відсоток розслідуваних злочинів, а також сформувати належне ставлення людей до явища корупції. Подібні тези відповідають загальнонаціональній українській антикорупційній доктрині [8, с. 71].

Водночас ЗМІ можуть відігравати й негативну роль щодо корупції. Як зазначає О.В. Волянська, зазвичай такі випадки мають місце, коли ЗМІ працюють не прозоро та перебувають у залежності від кого-небудь, через що зазнає удару загальна ефективність роботи зазначеної інституції [3, с. 216]. Як уже зазначалося вище, головна проблема в роботі мас-медіа в Україні – це важкість отримання незалежності від впливових осіб або держави, що призводить до зацікавленого ставлення більшості медійних структур під час виконання своїх професійних обов'язків.

Варто зазначити, що більшість інформації сьогодні, за даними впливових статистичних організацій, українці отримують через загальнонаціональних телевізійних мовників, понад 82%. Ще 15% припадає на долю всевітньої мережі Інтернет та лише 3% – на інші джерела отримання інформації, наприклад із радіо та газет. Отже, із десяти осіб в Україні вісім дізнаються про певні події та формують свої погляди на ситуацію в державі та світі завдяки телебаченню. Все б було нічого, але кому належать телевізійні канали в Україні? Суцільна більшість телеканалів у нашій державі належить олігархам чи політикам. Телеканал «Інтер» належить Дмитру Фірташу, телеканал «Україна» – Рінату Ахметову, «1+1» – Ігорю Коломойському, «ICTV» та «СТБ» – Віктору Пінчуку, «5 канал» – колишньому Президенту України, а наразі депутату Верховної Ради України – Петру Порошенку.

Не буде ні для кого здивуванням, якщо зауважити, що зазначені канали є обов'язковим атрибутом будь-якого телевізора, адже вони є загальнонаціональними та доступними.

Виходить, що зазначені телеканали перебувають у повній залежності від свого патрона й, за умови невдоволеності власника, канал можуть закрити. Наприклад, працівники телеканалів, що перебувають у подібній ситуації, роблять усе можливе, аби принести користь власнику, любляючи його інтереси, що подекуди йде явно врозріз із принципами прозорості та незалежності медіа. Зацікавленість бізнесменів і політиків у володінні телеканалами теж легко пояснити – вони можуть просувати власні інтереси, використовуючи ЗМІ в потрібному для них руслі.

У контексті висвітлення корупційних аспектів заангажовані телеканали часто практикують випуск в інформаційний простір держави «замовні розслідування», які зазвичай є елементом боротьби покровителя телеканалу з його політичним чи підприємницьким опонентом. Низка подібних замовних сюжетів начебто відповідає ідеї підігрівання інтересу громадськості до корупційних злочинів і повинна виконувати певну профілактичну роль, але ж подібні сюжети побудовані на брехні та перетрушуванні фактів, через що кожний думаючий глядач розуміє, що сюжет – це фарс. Ба більше, такий глядач поступово зневірюється у незалежності вітчизняних ЗМІ й, коли з'являється справжній сюжет із викриттям корупційних злочинів, він ставиться до нього, як до чергового шоу. Отже, очевидно не відбувається належного правового виховання, зникає довіра до ЗМІ та правоохоронців.

Замовні сюжети зазвичай активізуються в період проведення виборів чи певних тендерів, коли підвищується необхідність у підриванні іміджу конкурентів.

Цікаво, що останнім часом журналістських розслідувань безпосередньо самих мас-медіа стало значно менше. Наразі журналістські розслідування більш актуальні для шоу-програм, які завдяки таким розслідуванням заробляють для себе кращі рейтинги. Самі ж мас-медіа все частіше починають просто повторювати одну ж й ту саму інформацію на всіх

телеканалів, подекуди ще й перекручуючи факти, які надійшли з першоджерела [4, с. 56].

Останніми роками все більше чуто розмов щодо того, як подолати відмічену проблематику в роботі мас-медіа та вивести їх на якісно новий рівень. Нам здається, що будь-які позитивні зрушення можливі лише за умови зміни загальнонаціональної антикорупційної стратегії. Зміни в зазначеній стратегії повинні торкнутися автономії вітчизняних ЗМІ, необхідно напрацювати механізм, який дав би медійним структурам змогу домогтися незалежності у своїй роботі від будь-яких осіб, зокрема від безпосередніх власників медійної структури. Головні сили всіх медіа повинні бути спрямовані на формування антикорупційного світогляду в населення. Доцільно було б й підвищити якість реагування правоохоронних органів на ті тривожні сигнали щодо корупції, які виникають у ЗМІ [1].

Отже, підбиваючи підсумок, варто зазначити, що у профілактиці корупційним проявам мас-медіа відіграють важливу роль і виступають одним із головних суб'єктів антикорупційної діяльності держави. Проте для належного свого функціонування та ефективного втілення профілактичних дій медійні організації повинні бути прозорими та максимально незалежними від держави та олігархів. Автономія мас-медіа стосується й істотної долі незалежності медійних організацій від своїх же власників.

Втілюючи в життя принципи демократичного суспільства та справедливої преси, Україна має право очікувати ефективної профілактичної діяльності мас-медіа проти злочинності, що, як наслідок, призведе до підвищення правової свідомості громадян та зниження рівня скоєння злочинів чи правопорушень у державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богунов С. Коррупция в современной России: политологический анализ : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02 – «Политические институты, процессы и технологии». Москва, 2012. URL: <http://www.disscat.com/content/korruptsiya-v-sovremennoi-rossii-politologicheskii-analiz>.
2. Виховання доброчесності та боротьба з корупцією в оборонному секторі : збірник прикладів (компедіум) позитивного досвіду / кол. авторів; за заг. ред. Тодора Тагарева; вид. укр. мовою. Женева–Київ : Женевський Центр демократичного контролю над збройними силами; Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння та інформаційно-консалтинговою компанією Defence Express Group, 2010. 384 с.
3. Волянська О. Антикорупційний потенціал громадянського суспільства в Україні та чинники, що його зумовлюють. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2014. Вип. 20. С. 212–220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtpsa_2014_20_37.
4. Гринь І. Мас-медіа та корупція: українські реалії. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2018. Вип. 34. С. 54–58. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/12652/12052>.
5. Жугай В. Концепції функціонування якісної преси в Україні. *Вісник Львів. ун-ту. Сер. жур-ка*. 2001. С. 145–153.
6. Кримінальний-процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України / *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
7. Матвієнків С. Мас-медіа і демократизації сучасного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Політологія. Соціологія. Філософія / редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, М. Блецкан та ін. Ужгород : СМП «Вісник Карпат», 2005. Вип. 2. С. 216–223. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/17809>.
8. Мельник Д. Засоби масової інформації як елемент системи протидії корупції. *Вісник Прокуратури* : загальнодержавне фахове юридичне видання. 2010. № 7. С. 68–73.
9. Наумова М.Ю. Нові медіа та традиційні ЗМІ: моделі співіснування. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2011. Вип. 13. С. 86–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2011_13_16.
10. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII / ВРУ // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 48. Ст. 650.
11. Про національну безпеку України : Закон України від 2 червня 2018 р. № 2469-VIII / ВРУ // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.
12. Чубенко І. (ад'юкт Київського національного університету внутрішніх справ). Роль засобів масової інформації у формуванні антикорупційної свідомості громадян України. *Часопис Київського університету права*. 2008/2. № 4. С. 219–222.